

TEMP

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

HOLBERG
BYRIVALISERING
SKRIFT
MODSTAND
ROMERRIGET
RELIGION
MUSIK
MAGT
SYGDOM

ANMELDELSE

OPLYSNINGENS BESTSELLERE

GENBESØGT

Gary Kates:

The Books that Made the European Enlightenment: A History in 12 Case Studies

Bloomsbury 2022

Robert Darnton revolutionerede studiet af de politiske idéers historie, da han i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne fjernede fokus fra de store oplysningsforfattere og deres idéer for i stedet at fokusere på udgivelser og læsere. Det ledte til en slags 'de politiske idéers socialhistorie', og Darnton cementerede sin forskningsagenda med nyklassikeren *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France* (1995). I dette provokerende værk hævdede han, at de store klassikere som Rousseaus *Samfundspagten* og Montesquieus *Om Lovenes Ånd* i virkeligheden ikke var særligt bredt læste. De fleste franske revolutionære formede i stedet deres politiske idéer ud fra pornografisk sladder og politisk bagvaskelse som Pidansat de Mairoberts *Anecdotes sur M. la comtesse du Barri* og den kollektivt forfattede *Thérèse philosophe*. Hvis man ville vide, hvad franskmændene virkelig læste i denne periode, og hvor de virkelig fik deres idéverden fra, måtte man væk fra de højtflyvende idéer og dykke ned i den litterære undergrund.

Den amerikanske idéhistoriker Gary Kates har skrevet en effektiv afmontering af Darntons centrale teser. Hvad mere er, så har han gjort det ud fra Darntons eget metodiske perspektiv.

Gary Kates er leder af *The Enlightenment Books Project at Pomona College: A Bibliographical Checklist of Eighteenth-Century Editions*, som er tilgængelig online.¹ Listen inkluderer 278 kendte værker fra oplysningstiden og tæller antal udgaver af hvert værk på alle sprog udgivet i perioden 1700-1800 (og ekskluderer eksempelvis Biblen). Listen er produceret ved at sammenholde data fra WorldCat.

Bibliografi-tjeklisten, som Kates kalder den, er ikke perfekt. Men den er langt stærkere end den, som Darnton lagde til grund for sin forskning: indekset over bøger fra Société typographique de Neuchâtel i perioden 1769-1789. Som Kates skriver i indledningen til *The Books that Made the European Enlightenment*, så er der en række åbenlyse problemer med Darntons primære kildegrundlag. For det første dækker den kun en 20-årig periode og giver dermed et skævt billede af oplysningen som helhed. For det andet er den kraftigt fokuseret på det franske marked og siger derfor lidt om oplysningen mere bredt geografisk. Den miskender oplysningens ofte kosmopolitiske og

1 <https://kates.itg.pomona.edu/books/analytics.php?type=all>

transnationale tendenser. For det tredje – og klart vigtigst – så generaliserer den ud fra en meget partikulær og begrænset kilde. Måske, spørger Kates, havde det typografiske selskab i Neuchâtel specialiseret sig i et særligt marked, og måske søgte købere andre typer af bøger andre steder?

Det er faktisk i høj grad tilfældet. *Anecdotes sur M. la comtesse du Barri* og *Thérèse philosophe* udkom i henholdsvis 13 og 14 udgaver, hvilket ikke engang sender dem i top 150 blandt de mest solgte bøger i 1700-tallets Europa. Til sammenligning udkom Montesquieus *Om Lovenes Ånd* i 97 udgaver, mens Rousseaus *Samfundspagten* udkom i 117 udgaver. Det gør dem til henholdsvis nummer 12 og 17 på listen over periodens mest udgivne bøger. Dermed kan en gammel myte om den bredere læserskares manglende kendskab til oplysningens politiske idéer endegyldigt lægges i graven. Når en bog bliver trykt mange gange, er det, fordi der er et marked for den.

Der er mange interessante, og for denne anmelder overraskende, ting ved listen over de mest solgte bøger i 1700-tallet, eksempelvis hvor stærkt romerske klassikere af Ovid, Cicero, Virgil, Josephus og Titius Livius er repræsenteret. Alle er de repræsenteret blandt værker i top 30, og nogle er det endda flere gange. Jeg bemærker også, at d'Holbachs *Système de la nature*, som jeg troede kun var kendt i en relativt snæver kreds, faktisk var en bestseller (defineret som mindst ti udgaver og mindst to oversættelser).

I sin bog om *The Books that Made the European Enlightenment* gør Kates tre ting. For det første tilbyder Kates en boghistorie – først lidt overordnet for perioden og dernæst for 11 udvalgte bestsellere fra top 30 på den føromtalte liste. Her diskuterer Kates udgivere, forholdet mellem forfatter og udgiver, forskellige udgaver, trykkeri, distribution og lignende. Kun bøger, for hvilke Kates kan sige noget om deres materielle tilblivelse og distribution, er taget med. For det andet undersøger Kates bøgernes læsere: hvem, der læste bogen, hvad syntes de om den, og hvad tog de med fra den. For det tredje giver Kates en gennemgang af den udvalgte bogs indhold. Det sidste er nødvendig for at sige noget om udfordringer med værkets udgivelse og dets reception.

Bogen udfylder sit formål overordentlig godt, og den giver en god idé om, hvad og hvordan folk læste, og hvilke idéer der var oppe i tiden – i det mindste i relativt belæste cirkler i Frankrig og Storbritannien. Bogen er med andre ord en god måde at komme ind i den fransk-engelske oplysningstænkningens bredere intellektuelle kultur.

Bogens 12 kapitler byder på en solid pakke fra oplysningens top 30 bestsellere. Foruden et overordnet kapitel om udgivere og bogmarkedet, og hvorfor kategorien undergrund på mange måder er misvisende i 1700-tallets copyright-løse og komplekse bogmarkedsvirkelighed, er der kapitler om bøger af folk som Rousseau, Hume, Montesquieu (to styks), Adam Smith og Voltaire (også to styks). I bogens første dedikerede case-studie undersøger Kates bestsellerlistens (for mange nok overraskende) absolutte nummer et: François Fénelons *Les aventures de Télémaque*. Selvom bogen kom i 1699 og på den måde havde et helt århundrede til at presse salgstillene opad, er det alligevel bemærkelsesværdigt, at den med 421 udgaver har mere end dobbelt så mange som den næstmest udkomne bog (Miltons *Paradise Lost* med 208, skarpt forfulgt af Ovids *Metamorfoser* med 206). Dette alene er et argument for Kates' metode: Vi har her at gøre

med en af periodens absolut mest indflydelsesrige værker, og ved at læse dens idéer og se nærmere på dens reception får vi en god idé om, hvad 1700-tallets læsere tænkte og fandt interessant. I et af bogens mest interessante kapitler piller Kates brodden af senere mere radikale læsninger og viser, at bogen blev forbudt i sin samtid – ikke fordi den advokerede for en form for proto-republikanisme, men på grund af Fénelons relationer til en form for religiøs mysticisme, som var faldet i unåde ved hoffet i perioden efter, at Fénelon havde færdiggjort sit manuskript.

Andre højdepunkter inkluderer Kates' diskussioner af Samuel Richardsons *Pamela*, en brevnovelle som diskuterede muligheden for at være dydig i et moderne samfund, og af Madame de Graffignys brevroman *Lettres d'une péruvienne*. Den sidste var en af århundredets store bestsellere, men er siden fuldstændig glemt. Det vil sige: fuldstændig glemt indtil de seneste årtiers feministiske genlæsninger af perioden og den dertilhørende rehabilitering af det mangefold af kvindelige forfattere, som 1800-tallets intellektuelle havde så travlt med at glemme. I det hele taget gør Kates en væsentlig indsats for at rehabilitere kvindernes plads i oplysningen, både som forfattere og især som læsere og aktive deltagere i samtidens diskussioner. Eksempelvis dedikerer Kates i kapitlet om Montesquieus *Om Lovenes Ånd* en del plads til Louise Dupin, som selv står over for lidt af en genrejsning netop nu. Kates' fokus på udgivelseshistorie og læsere giver således også et friskt syn på både Montesquieu og Rousseau.

Bogen har dog også sine begrænsninger. Kates gør meget ud af at behandle oplysningen pan-europæisk og hævder at sige noget om den europæiske oplysning som sådan. Bogens metode fungerer meget godt til at diskutere fransk og britisk oplysning, men man kan spørge sig selv, hvor gangbar Kates' metode er til at sige noget om en bredere europæisk oplysning. For det første er det klart, at et singulært fokus på bestsellere fuldstændig ekskluderer periferien til fordel for centrum. Kates siger således intet om skrifter produceret uden for centrum. Ydermere siger Kates noget om de bøger, som rejste fra centrum til periferi, men intet om, hvordan disse bøger blev læst og brugt lokalt. Der er intet forsøg på at undersøge bog- og receptionshistorien for eksempelvis den danske udgave af *Om Lovenes Ånd*. Med andre ord ekstrapolerer Kates fra lokal socialhistorie om oplysningens store værker i Frankrig og England til en bredere 'europæisk' oplysning, som Kates ikke rigtig kan udtale sig om på det eksisterende grundlag. Foruden de antikke forfattere er der tre ikke-franske, ikke-britiske forfattere, der sniger sig ind i top 50 – Goethe, Beccaria og Pufendorf – og det havde været interessant om end krævende, om Kates i det mindste havde forsøgt at brede centrum lidt bredere ud. Et fokus på bestsellere og deres reception i Frankrig-England siger således primært noget om oplysningen i Frankrig-England, og det siger kun i meget ringere grad noget om oplysningen forstået som et bredere europæisk fænomen.

De geografiske begrænsninger er nært knyttet til en anden metodisk begrænsning. I sit første kapitel kalder Kates bogen som medie for "the Enlightenment's key building block" (s. 26). Igen fristes man til at spørge: Hvis oplysning? Der er meget, der taler for, at de grundlæggende byggesten i den skandinaviske – og muligvis også den tyske – oplysning var tidsskrifter snarere end bøger. Hvordan ser oplysningen ud, hvis man sætter tidsskriftet i centrum? Hvem er så de dominerende stemmer, hvad skriver

de om, hvordan læses der? Og hvad gør man metodisk, hvis man vil undersøge det, som eksempelvis Ellen Krefting, Aina Nøding og Mona Ringvej har gjort?² Kan der være andre steder, hvor brevvekslingen eller talen eller det lokale selskab (og dermed det talte sprog som medie) var de primære byggesten? Antagelsen om bogens primat bliver i den forstand en uudtalt essentialisering af oplysningen, som gør den franko-britiske til den rigtige oplysning og alle andre til passive modtagere. Dette har også sine begrænsninger for forståelsen af bogen som medie i samtiden – eksempelvis udkom Thomas Paines *Rights of Man* og *Rights of Man: Part the Second* ikke i danske oversættelser i bogform; men de kom i artikelform i månedsskriftet *Politisk og Fysisk Magazin*. Tidsskrifterne står ikke registreret i noget katalog, og det er et hårdt og tidskrævende arbejde at grave tidsskrifternes oplysningskultur frem.

Kates' valg af cases er desuden overraskende klassiske. Det fungerer godt til at hamre den pointe igennem, at de politisk-teoretiske klassikere var ekstremt indflydelsesrige bestsellere (*pace* Darnton), hvilke på sin vis glæder en til tider relativt klassisk idéhistoriker som mig selv, for hvem alle de mange timer i selskab med Rousseau og Montesquieu ikke har været spildt. Men det begrænser også værkets spændvidde en smule. I top 30 kunne Kates også have valgt at fokusere på en forfatter som Samuel Tissot, hvis værker om sundhed og onani var ekstremt indflydelsesrige, og det havde givet Kates mulighed for at gå i dialog med forskningen i *medical humanities*. Han kunne også have valgt Thomas Paines *Common sense*, som repræsenterer en helt ny type og ny generation af forfattere, meget mere folkelige og aktivistiske. Vi får således ikke bundet den tidligere oplysningstid sammen med revolutionstidens publikations- og læsekultur, endsize spørgsmålet om, hvorvidt og i hvilket omfang den er anderledes.

Kates er også en smule svag, når det kommer til oplysningens meget klare begrænsninger. Kates gør en god indsats for at genindskrive kvinderne i oplysningens historie. Men han har mindre at sige om de undertrykkelses-idéer og -mekanismer, som også oplysningens forfattere propagerede og tog del i, blandt andet i synet på kvinder. Dette kommer mest symptomatisk til udtryk i bogens sidste kapitel om Raynals *Historie des Deux Indes*. Bogen præsenteres i en ellers fin gennemgang som et anti-kolonialistisk manifest, der var gennemført kritisk over for kolonisering og slaveri. Det er en sandhed med modifikationer. Raynals bog var utvivlsomt på den radikale ende af spektret for den franske oplysningstænkning, som man kunne diskutere i de parisiske saloner, men det var i sig selv et relativt begrænset spektrum. Mange kolonikritiske oplysningstænkere – inklusive Diderot, som var den primære kolonikritiske pennefører i Raynals *Histoire* – var reformister, når det kom til fransk kolonialisme. Og selvom de var kritiske over for mange aspekter af koloniadministrationen, var de ikke kritiske over for det koloniale projekt som sådan. Eksempelvis støttede Diderot de hvides revolution i Amerika, mens han samtidig gik ind for en form for *mission civilisatrice* andre ikke-hvide steder i verden. Kolonikritikken var således begrænset. For Diderot og Raynal handlede det således om bedre koloni-administration, ikke om at afskaffe

2 Krefting, Nøding og Ringvej: *En pokkers*; Krefting, Nøding og Ringvej: *Eighteenth-Century*.

koloni-administration – et projekt, som blev videreført af hovedparten af franske intellektuelle selv efter de slavegjortes oprør brød i Saint-Domingue (senere Haiti) i 1791.

Endelig mangler bogen en konklusion, hvilket forstærker en til tider lidt ujævn læseoplevelse. Der er masser af gods og guldkorn, men med et så stort anlagt studie kunne man godt forvente en stor tese om, hvad oplysningen var og kunne. Det får man ikke, og bogens styrke lægger i den indføring, man som læser får i (dele af) oplysningens intellektuelle kultur.

Alt i alt har Kates dog begået en virkelig god bog, der giver en konkret indføring i et godt udvalg af periodens største politiske, historiske, filosofiske og litterære klassikere. Ydermere udgør bogen et godt argument for, hvorfor de stadig er relevante i studiet af oplysningstidens intellektuelle kultur.

NICOLAI VON EGGERS MARIEGAARD
POSTDOC, PH.D.
SAXO-INSTITUTTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
NICOLAI.MARIEGAARD@HUM.KU.DK

PUBLICERET MATERIALE

Darnton, Robert: *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*, New York: W.W. Norton, 1995.

Krefting, Ellen, Aina Nøding og Mona Ringvej, Mona: *En pokkers skrivesyge: 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihed*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2014.

Krefting, Ellen, Aina Nøding og Mona Ringvej (red.): *Eighteenth-Century Periodicals as Agents of Change: Perspectives on the Northern Enlightenment*, Leiden: Brill, 2015.

ANMELDELSE

NÅR MONSTERET DISSEKERES

NY BOG OM

HOVEDSTADSMONOPOLEN

Henning Bro:

Hovedstadsmetropolen

Frydenlund Academic 2023

Tidligere stadsarkivar på Frederiksberg Henning Bro har begået en omfattende undersøgelse af Storkøbenhavns udvikling fra midten af 1800-tallet til 1990. I tre store bind gennemgår Bro byregionens vækst og de grænseflader og friktioner, der opstår mellem by, region og stat i sporet af den. Et omdrejningspunkt er det, Bro kalder 'behov for rammebetingelser', der dækker de mange problemer, som opstår i håndteringen af et urbant område, der hele tiden rækker ud over sine grænser. De kan opstå i mange former som ved hovedstadens assimilation af Valby, Brønshøj og Sundbyerne i 1901, hvor de mindre byer et stykke ad vejen måtte acceptere at være indlemmelser og skulle tilpasse sig. Eller her i den anden ende diskussionen om metrobyggeriet, hvor skatteydere rundt omkring i landet vægrer sig ved at skulle finansiere et projekt, københavnertpolitikkerne sælger som et nationalt fremskridt.

Således rejser bogen en problematik, der ikke kun er snævert byhistorisk, men har implikationer for vores politiske historie såvel som en bredere nordisk diskussion af modernitet og velfærdssamfund. For at tage det første først så kan man i bogens mangfoldige eksempler se et mønster af politisk magt, som spænder fra sogneråd til Folketing og fra 1400-tallet til i dag, nemlig favoriseringens magt. Københavnske politikere ser det for eksempel i mellemkrigstiden som 'naturligt', at hovedstaden går fra Hørsholm i nord til Greve i syd: Østsjælland som et samlet, rationelt bysystem. Denne naturlighed er, som Bro er inde på, knyttet til modernismens planlægning, men er også kulturhistorisk konstrueret og placeret i den københavnske selvforståelse.

Danmarks mønster for urbanisering er blevet et *primatsystem*. Det vil sige, at landets største by er uforholdsmæssigt meget større end den næste i rækken, altså en forvokset hovedstad, der har suget til sig fra både helstaten, kolonierne, kirken og en kongemagt, som har placeret hele sit enevældige apparat på et punkt, der er ved at skvatte ud over rigets østligste kyst. Skævheden er velbeskrevet i byhistorien af bl.a. Jørgen Mikkelsen og Søren Bitsch Christensen, mens historikere som Steen Bo Frandsen og Hans Helge Madsen har påpeget, hvordan den over tid har sat sig i politiske, økonomiske og kulturhistoriske strukturer.

Storbyer i vækst giver en masse økonomiske og sociale muligheder og samtidig en masse udfordringer. Byens udvikling skal gerne ske på en hensigtsmæssig og

rationel måde, og en række praktiske behov skal løses for de stadig flere mennesker på et voksende areal. Det fører til det lige så praktiske spørgsmål, hvem der skal bestemme over og betale for dette, og det diskuteres til stadighed i voksende byer, efterhånden som de overskrider eksisterende politisk-administrative inddelinger og jurisdiktioner. Disse udfordringer gælder for snart sagt alle storbyer, men når den voksende storby også er landets hovedstad, træder centralregeringen ofte ind som en direkte aktør i byudviklingen. Sagen bliver ikke mindre politisk kompliceret, når det som København er en hovedstad i et primatsystem.

Københavns store størrelse var et resultat af enevælden og kunne derfor fint håndteres inden for det enevældige system, hvor residensbyen havde en særstatus som 'Kongens København' med udtrakt direkte statslig regulering. Med folkestyret blev hovedstadens administration og styring i stigende grad en politisk-administrativ udfordring. Hvordan skulle en bydannelse med mere end en tiendedel af befolkningen og en endnu større del af samfundsøkonomien indpasses i et forvaltningsmæssigt system på linje med provinsens købstæder og sognekommuner, hvoraf nogle blot havde få hundrede indbyggere? Jo mere hovedstadens bylegeme bredte sig over Østsjællands landskab, desto større og mere akut blev problemet. Behovet for planlægning og koordinering meldte sig. Bro har her et mesterligt blik for detaljen i den kommunale dagligdag, der viser bredden i denne udfordring. For det drejer sig ikke, som det typisk har været skildret i den byplanhistoriske litteratur, blot om at trække de store streger og inddele byen i zoner og korridorer. Borgerne har konkrete behov for vandforsyning, kloakering, trafikforbindelser, brandberedskab, affaldshåndtering, hospitalsdækning og meget andet, der ikke blot skal etableres på en hensigtsmæssig måde, men drives dag ud og dag ind.

Omkring århundredskiftet udkrystalliserede der sig to forskellige løsninger på hovedstadens styring, eksemplificeret ved henholdsvis de førnævnte udvidelser af Københavns Kommune og en tiltagende stærk og selvstændig Frederiksberg Kommune. Den første model sigter mod en samlet, handlekraftig hovedstadskommune (af Bro kaldet en metropolkommune), hvor de administrative grænser følger bylegemets vækst eller ideelt set er lidt foran den. Den anden ønsker en sideordnet kommunal struktur, hvor byen er inddelt i flere administrative enheder med en form for et tværkommunalt samarbejde eller overkommunalt organ til koordinering af planlægning og tværgående driftsopgaver. Den første model er ved første øjekast måske nok den mest rationelle, men har en demokratisk slagside. På det landspolitiske niveau stod det allerede i begyndelsen af 1900-tallet klart for skeptikerne, at en konsekvent gennemført metropolkommune-politik ville skævvride forholdet mellem hovedstad og provins – og på sigt påvirke magtforholdet mellem Christiansborg og Københavns Rådhus. På det lokale plan kunne borgerne tilsvarende komme til at stå tilbage med en følelse af tabt selvbestemmelse, når et område skulle indlemmes under metropolkommunens kontrol og byudviklingslogik. De sideordnede kommuner med en fælles overbygning var måske på papiret en bedre løsning i demokratisk henseende, men det var lettere sagt end gjort, for hvordan skulle overbygningen konstrueres, og hvilke beføjelser skulle den have til at

bøje modstridende interesser mod hinanden i planlægningen og fordelingen af goder og byrder?

Når det drejer sig om landets befolkningsmæssige og økonomiske tyngdepunkt, er der selvsagt stærke politiske interesser på spil. De forskellige politiske partier havde nogle grundsynspunkter baseret på deres vælgerbase i henholdsvis arbejderkvartererne, forstæderne eller landdistrikterne, men der var også brudlinjer inden for de enkelte partier. Forstadskommunerne var sjældent interesserede i at blive indlemmet i Københavns Kommune – heller ikke hvis de havde en socialdemokratisk borgmester. I magtspillet om de politisk-administrative rammebetingelser for hovedstadens udvikling kom de forskellige interesser, som Bro viser, til at holde hinanden i skak gennem det meste af 1900-tallet med et utal af undersøgelser, betænkninger samt forslag til overkommunale organer, hvoraf nogle blev oprettet for typisk kort efter at blive nedlagt.

Fordi de overordnede politisk-administrative løsninger halter bagefter eller helt udebliver på grund af den politiske fastlåsning, er det så at sige en tredje model, der kommer til at styre hovedstadens udvikling gennem 1900-tallet. Den består af et virvar af forskellige aktørers ad-hoc løsninger på konkrete problemer. Det kunne være frivillige samarbejder mellem kommuner om tværgående opgaver, direkte statslig regulering, en privat virksomhed eller en enkeltkommune, som løser opgaver for andre kommuner foruden en perlerække af andre måder at organisere løsningerne på. Det er politologisk uskønt, men det virker nogenlunde i praksis. Det er netop her, Bros sans for detaljen har sin styrke, fordi han konsekvent fastholder et dobbeltblik for både den langvarige politisk-administrative brydekamp og den konkrete udrulning af den moderne velfærdsby. Her går Bro ud over den eksisterende forskningslitteratur ved at tilføje væsentlige funktioner og aspekter af den funktionelle byregion som planlægning af trafik, forsyning med elektricitet, fjernvarme og vand foruden sundhedsvæsen, retsvæsen, redningsberedskab og ungdomsuddannelser. De praktiske løsninger er dog ikke uden interne kampe, som da Frederiksberg i 1911 fik brug for at udvide sin vandforsyning og gik i forhandling med Københavns Kommune, der gik ind på at forsyne, men til priser der tilgodeså dem selv. Opmærksomheden om Frederiksberg er gennemgående i bogen, der også hviler meget på kilder fra denne kommunes arkiv.

Der ligger altså en interessant kritik i værket af den danske bypolitik mellem provins og hovedstad – og mellem forskellige dele af hovedstaden. Et emne, som er lige så aktuelt i dag, når vi støder på debatter om Lynetteholm, betalingsring, Femern tunnel og så videre. Bro sætter slutstenen i 1990, men værket har meget at sige til nutidens hovedstadsdebat og kunne måske have styrket denne ledetråd.

Det virker dog mere, som om Bro har gjort det til sit ærinde at kritisere 'indefra', altså spørgsmålet om, hvor godt det er gået med håndteringen af københavnsregionen som byområde i de 140 år. Her er forfatteren ikke imponeret. De betingelser, der tilvejebringes for det voksende område og dets befolkning, er indtil 1940'erne fragmenterede og utilstrækkelige, f.eks. med forsyning, uddannelse og trafikbetjening, og Bro viser egentlig troværdigt, hvordan man indtil da i forvaltningen ikke har en erkendelse af, hvilket monster den moderne, københavnske konstruktion er. Bro lægger ikke skjul på, at mange elementer i hovedstadens byudvikling kunne have været løst hurtigere og

bedre, hvis der tidligere var oprettet en klar overkommunal struktur ledet af et organ med reelle beføjelser til at styre udviklingen. Ifølge Bro skyldes det i høj grad, at kræfter på Københavns Rådhus og til dels Christiansborg alt for længe holder fast i idéen om en samlet hovedstadskommune og modarbejder andre løsninger med ad-hoc løsninger og statslig indgriben som resultat. Det er formentlig drivkraften i bogen at påvise dette problem og også at vise den mulige løsning på det, nemlig Hovedstadsrådet oprettet i 1974.

I erkendelse af, at hovedstaden ikke er nogen sædvanlig kommune, kom en kommission i 1939 med en omfattende indstilling, hvor monstret første gang behandles som en sammenfiltrering af kommune, region og stat. Først efter Kommunalreformen i 1970 er det dog politisk muligt at finde en model med et fælles organ, der dog får en kort levetid med sin nedlæggelse i januar 1990. Måske var der her et 'window of opportunity' i hovedstadens forvaltning, og måske var det en tragisk død. Historien forekommer både vigtig og interessant, og måske kunne den have dannet en stærkere rygrad i bogen, da den tydeligvis også ligger forfatteren på hjerte.

Der er dog en mangfoldighed af andre tråde på spil i bogen, der særligt i sit store kildemateriale vil være vigtig for historikere og andre med interesse i det moderne København, byplanlægning eller forvaltningshistorie. Der er som nævnt en tyngde mod Frederiksberg, men de mængder af kilder, der har været gennem hænderne på Bro i hans år som arkivar, gives her videre i et stort overblik og med et væld af refleksioner og detaljer. På mange måder er det vægtige værk kronen på Henning Bros virke gennem et kvart århundrede som en aktiv stadsarkivar, der ikke blot selv har skrevet talrige artikler, men tillige har orkestreret en imponerende forskningsaktivitet sammen med de øvrige arkiver i Storkøbenhavn om undersøgelsen af hovedstaden som sammenhængende metropol. Det er blevet til en række større antologier om regionens nyere historie samt miljø-, fritids- og forsyningshistorie. Mens dette arbejde også kastede seminarer, artikler og sågar et tidsskrift af sig, bidrog Bro til det bredere byhistoriske forskningsmiljø.

Bro undersøgelse af, hvordan hovedstaden udviklede sig som en sammenhængende byregion over halvandet århundrede, er et mastodontisk projekt. Værket kunne have været strammere redigeret, hvis det blot var en enkelt udviklingstråd eller pointe, der skulle træde frem. I stedet har det været forfatterens hensigt at vise byudviklingen fra et holistisk perspektiv med alle dens facetter og detaljer på en gang, så det komplekse og mangeartede billede af en moderne storby træder frem.

MIKKEL THELLE
SENIORFORSKER, PH.D.
NATIONALMUSEET
MIKKEL.THELLE@NATMUS.DK

JENS TOFTGAARD
DIREKTØR, PH.D.
DANMARKS JERNBANEMUSEUM
JTJ@JERNBANEMUSEET.DK

ANMELDELSE

MUSEUMSSAMLINGER UNDER LUP

Aske Hennelund Nielsen, Lise Ræder, Jonas Hørup Ruskjær og Rasmus Skovgaard Jakobsen (red.):

VAERK. Museumssamlinger, politik og opbygning

Aarhus Universitetsforlag 2023

VAERK. Museumssamlinger, politik og opbygning er en antologi på 212 sider, der opsummerer et musealt samlingssamarbejde mellem Danmarks Industrimuseum, Glud Museum, Mark | Museet for en Ny Danmarkshistorie, Museum Give, Museum Midtjylland, Sydvestjyske Museer og VejleMuseerne. Samarbejdet blev støttet af Slots- og Kulturstyrelsen (herfra SLKS) og tog udgangspunkt i de respektive museers håndværkssamlinger med henblik på at sikre og optimere deres forsknings- og formidlingsmæssige udnyttelse samt at gøre erfaringerne fra samarbejdet og samlingsgennemgangene tilgængelig for andre museer. Antologien er udmøntningen af denne hensigt.

Der er ikke udlagt en særlig teoretisk eller metodisk ramme for bidragene til antologien. Derimod har redaktionsgruppen bag værket ladet forfatterne få frie rammer for at give den enkelte samling mulighed for at brede sig naturligt: ”Vi håber med den pluralitet og de forskelligartede vinkler, som antologiens forfattere har bidraget med, at have produceret ny viden og nye indsigter, der kan komme det samlede danske museumslandskab og andre samlingsinstitutioner til gavn” (s. 8).

Fraværet af fælles teori og metode betyder dog ikke, at VAERK er uden retning eller samling, den er blot ikke organiseret om et teoretisk korpus. Antologiens første artikel er en introduktion til VAERK-projektet af Aske Hennelund Nielsen. Artiklen giver en både skarp og kompetent indføring i projektet, særligt kernebegrebet *betydningsvurdering* og (problemet med) en snæver afgrænsning af, hvordan vi kan forstå *håndværk*. Dette kobler Hennelund Nielsen til spørgsmålet om deaccession, som også kaldes udskillelse – eller endda *kassation* af de argeste modstandere af denne praksis. Og ved dette valg tilrettelægger Hennelund Nielsen faktisk dén ramme, der i varierende grad ses i de fleste af antologiens bidrag: Der er en klar underliggende modstand mod deaccession af håndværkssamlinger og -genstande:

[Projektet har] affødt en række kritiske spørgsmål til museernes bevaring af håndværksgenstande, i takt med at museernes håndværkssamlinger er blevet betydningsvurderet. Særligt har spørgsmålet om brugen af ressourcer vist sig relevant for flere museer med større samlinger af håndværksgenstande. Hvis konklusionen på en betydningsvurdering fra et museum er, at udgifterne til at bevare og konservere en genstand ikke står mål med dens værdi, er det rele-

vant at diskutere, hvorvidt genstanden bør vurderes til deaccession. Den konklusion er dog langt fra entydig [...]. **For at undgå at miste potentielt væsentlige dele af den danske kulturarv, hvis sociale og historiske betydning, unikke kendetegn og potentialer inden for forskning og formidling måske ikke er kendt endnu** [anmelderens fremhævnings], bør det overvejes i hvilken sammenhæng, det er relevant at udskille genstande og samlinger (s. 25-26).

Hvis *betydningsvurderingen* skal tage højde for forbehold, *der måske ikke er kendt endnu*, bliver nær ved al form for deaccession *ipso facto* uforsvarlig museumspraksis. Det er et logisk cirkelargument. Og dette synes netop at være den underliggende konklusion i VAERK. Læseren præsenteres ganske vist for, at redaktionen og forfatterne har tumlet med samlingskritiske spørgsmål, men deres kritik – og evt. tvivl – er desværre ikke kommet med i bogen. Denne anmelder vil dog mene, at museumsbranchen og andre samlingsinstitutioner kunne have haft stor glæde af forfatternes refleksioner. Det er denne tråd, jeg vil forfølge igennem anmeldelsen her. De enkelte bidrag belyser alle interessante aspekter af de samarbejdende museers samlinger og er som enkeltheder både gode og anbefalelsesværdige. Hvis man skal give sig i kast med at arbejde med den type samlinger eller genstande, der beskrives i antologiens enkeltkapitler, bør man læse, hvad der står i VAERK.

Efter Hennelund Nielsens introduktion struktureres VAERK i tre dele: 1) Samlinger, politik og opbygning; 2) De glemte tings værdi; 3) Håndværk, industri eller begge dele. Del 1 udgøres af tre artikler fordelt på 86 sider; del 2 ligeledes tre artikler fordelt på 61 sider; og del 3 er en artikel på 18 sider. Man kan overveje, om en mere fordelagtig disponering kunne have været anvendt.

SAMLINGER, POLITIK OG OPBYGNING

Første artikel er som indledningen skrevet af Hennelund Nielsen og behandler museale indsamlingspraksisser. Artiklen redegør for VAERK-museernes indsamling af håndværksgenstande i perioden 1980-2021 og diskuterer denne på baggrund af en museumsnetværksmodel (s. 43), udviklet af forfatteren. Kort gengivet er indsamlingen på VAERK-museerne præget af modstridende interesser og formål alt efter, hvilket niveau der har betragtet museet: Kravene fra SLKS har været meget anderledes end lokale interessenter, og endda forskellige fra museernes faginspektører. En endog særlig interessant pointe er den store forskel, den enkelte inspektør har haft for samlingernes udformning, herunder et syn på samlingerne i perioden 1980-2000, der ikke havde fokus på den specifikke proveniens, men derimod dens betydning for helheden. Hennelund Nielsens konklusion synes implicit at være, at fordi dette og hint var indsamlet på et helhedsgrundlag, kan enkelttingen ikke udskilles: helheden eller intet (s. 47).

Jesper Meyer Christensen og Jonas Hørup Ruskjærs bidrag fokuserer på SLKS's kvalitetsvurderinger fra 2004 og frem. Her bliver VAERK's formålsbestemmelse virkelig interessant, da de overbevisende argumenterer for, at SLKS's krav om professionalisering på museerne har udfordret samlingernes relevans for det pågældende mu-

seums arbejdsområde. SLKS har i de fleste tilfælde opfordret museerne til at foretage museumsgennemgange med henblik på deaccession; dog i mindre grad siden 2011. Meyer Christensen og Hørup Ruskjær ser dette som et tegn i retning af, at den ønskede professionalisering er ved at indfinde sig. På baggrund af et konkret deaccessionsprojekt på Mark | Billund Kommunes Museer præsenterer forfatterne endda tanken, at de statslige krav til deaccession og de medfølgende krav om professionalisering har frigivet midler, der gør det muligt at tage bedre hånd om den resterende samling (s. 75). Her synes at være en oplagt mulighed for at kunne opponere mod indledningens *måske og endnu ikke kendte* forbehold: Det vil sige, at såfremt deaccession bør vurderes ud fra det måske tabte, skal det måske vundne også have en plads. Det er en interessant tanke, men desværre taler enkeltkapitlerne i VAERK ikke sammen.

Tredje artikel er skrevet af Mette Højmark Søvsø, Mikkel Kirkedahl Nielsen og Frederik Olaf Dyhr Øelund og beskæftiger sig med indsamling, registrering og repræsentativitet af håndværkssamlingerne ved Sydvestjyske Museer med henblik på både samlingernes historiske konstituering og fremtidige potentialer. Udgangspunktet er en samlingsgennemgang af 13.397 genstandsnumre. Samlingens historik virker bekendt, med skiftende akribi i genstandsregistreringen til skiftende tider alt efter politiske vinde og kulturelle trends. Dette udgør et godt afsæt for at kunne diskutere validiteten i at lade omskiftelige kulturarvsejersværk definere samlingernes formål: Hvad der én dag anses for guld, anses den næste for skrammel, og omvendt. Deaccession er derfor forbundet med en tidslighed, der er truende for museumssamlingens formålsbestemmelse. Forfatterne synes at have denne holdning, dog overvejende indirekte (s. 116). Det er en skam, da det bestemt er et gyldigt og vigtigt standpunkt, der på nogle punkter kunne udfordre denne positive ”professionaliseringstendens”, Meyer Christensen og Hørup Ruskjær udtrykte i artikel to. For nærværende må læseren selv trække trådende og fortsætte argumenterne i sit eget hoved.

DE GLEMTE TINGS VÆRDI

Del 2 åbnes af Katrine Thorsted Stegmanns diskussion af dokumentationen af det udøvede håndværk: Et givent håndværks kulturhistorie er ikke bevaret alene ved dets værktøj. Håndværkets udøvere er en stor del af fortællingen, og dette skaber udfordringer, da håndværks- og fremstillingsprocesserne er vanskelige at beskrive. Det rejser unægtelig mange interessante spørgsmål om både indsamling, formidling og selvfølgelig om dokumentation af håndværk, før de er rent glemt. Alt det vil jeg ikke gå i dybden med her, men i stedet rette blikket tilbage til det nåleøje, der er udvalgt som anmeldelsens fokus: *deaccession*. Hvis vi godtager, at håndværkets kulturhistorie kun i begrænset grad kan bevares ved værktøjet, bør dette så indgå i genstandens betydningsvurdering? Og finder vi her et argument for en mere insisterende udskillelse af håndværksgenstande? Jeg tror, at Thorsted Stegmann ville svare nej til spørgsmålet, men havde hun taget diskussionen, havde polemikere som undertegnede haft mindre bevægelsesfrihed.

Joachim Allouche tager efterfølgende fat i betydningen af brugsspor, såsom smøreolier, snavs, støv og lim, der ofte forgår, hvis man renser og rengør genstande. Allouche giver konkrete og velvalgte eksempler til at illustrere det store problem i de

små detaljer. Han konkluderer, at genstandenes brugsspor kan være en vigtig del af genstandene, og at rengøring derfor kan være invasivt og ødelæggende for den enkelte genstands kulturhistorie. Tematisk lægger det i forlængelse af Thorsted Stegmanns overvejelser, men går dog i en anden retning og udstikker en vej, hvor håndværksudøvelsen tilsyneladende faktisk er til stede i håndværksgenstanden, hvis man bare ved, hvad man skal kigge efter. Denne dialog mellem artiklerne skal man dog selv lede efter.

Sjette artikel er skrevet af Anders Horsbøl Nielsen og handler om betydningsvurdering og udskillelse af komplekse museumsgenstande. Prismet for hans undersøgelse er hestevogne. Horsbøl Nielsens efterlader ingen tvivl om, hvilken kulturhistorisk guldgrube hestevognene er, når man besidder den fornødne viden til at tolke genstanden og sætte den i den rette kontekst. Hertil viser han, hvor meget vi endnu ikke ved om hestevogne, og hvor mange ting man fortsat kunne forske i. Han får præsenteret dette som en kontrast til den herskende tendens, hvor vognsamlingerne er i stærk tilbagegang. Anmelderen skriver fra Museum Sønderjylland og er herved blandt ”synderne”, der har reduceret kraftigt i vores endnu store vognsamling. Det er en fornøjelse at læse, når et menneske med Horsbøl Nielsens viden, erfaring og udsyn viser farerne ved at kassere i uvidenhed. Her kommer virkelig kød på forbeholdet for *det måske endnu ikke kendte* fra indledningen. Og han rammer vitterlig hovedet på sømmet, når *det måske* i virkeligheden skyldes den enkelte faginspektørs manglende viden på dette specifikke område. Der er ikke tale om, at vi engang i fremtiden får ny viden eller ser nye potentialer, der er tale om viden, vi allerede nu har adgang til, men blot ikke har fremfundet. Dette er langt hen ad vejen den digitale tidsalders store paradoks: Vi har adgang til mere viden end nogensinde før, men er samtidig dårlige til at optage og omsætte overfloden. Det kan man blive handlingslammet af. Horsbøl Nielsen skriver om hestevogne, men hans pointe kan omsættes til talrige andre genstandsgrupper: fletkurve, manglebrætter, væve, støbekander, for blot at nævne nogle få. Han har unægtelig ret i, at der med tendensen for deaccession af hestevogne bortfalder kulturhistorisk viden, men det kan nærmest ikke undgås. Anmelderen har lyst til at rejse det provokerende spørgsmål, om vi i stedet for at råbe vagt i gevær, når noget ”(måske) går tabt”, skal se realistisk på det og i stedet diskutere, hvor meget vi kan acceptere, at der går tabt? Hvis intet må tabes, skal blikket hæves fra det enkelte museum. Hvis komplekse genstande som hestevognene skal bevares i et repræsentativt og forskningsrelevant omfang, kræver det politisk indblanding, allokering af ressourcer og en udpegelse af et nationalt ansvarsområde for ikke motoriserede befordringsmidler ved et statsanerkendt museum. Sker dette ikke, vil de kun optræde på SLKS’s kvalitetsvurderinger som aparte samlingselementer, der bør udtages til gennemgang (jf. artikel 2).

HÅNDVÆRK, INDUSTRI ELLER BEGGE DELE

Tredje del af VAERK er skrevet af Michelle Mahler og handler om jydepotternes tilblivelseshistorik. Mahler har fokus på produktionsforhold i 1800-tallet med det formål at diskutere, hvorvidt dette bedst karakteriseres som *husflid* eller *håndværk*, og hun ender med konklusionen, at det rent teknisk falder under kategorien *industri*; muligvis *industri* og *håndværk* på samme tid, for kategorierne er nemlig ikke indbyrdes eksklusive

(s. 205). Mahler giver mange skiftende og delvist overlappende definitioner af, hvordan jydepotter kan forstås og defineres. Disse er ikke uinteressante, men artiklen synes at falde ved siden af antologiens øvrige bidrag. Dette er nok grunden til, at den får sit eget tema i del tre. Med et lidt større udsyn kunne artiklen have behandlet problemerne ved registreringspraksis og kategorisering. Emnet behandles i varierende grader i alle artikler i del 1, hvorfor den med et par ændringer kunne have talt ind i denne kontekst eller have fungeret som overgang mellem del 1 og 2. Det havde dog også krævet, at Mahler havde søgt et højere abstraktionsniveau: Når man arbejder med jydepotter, er deres kategorisering muligvis vigtig, men hvordan kan man bruge dette i andet samlingsarbejde?

KONKLUSION

VAERK afsluttes ikke med en sammenfattende konklusion. Det er mildest talt mærkværdigt, at et samlingsarbejde med titlen VAERK, der netop handler om (samlings) helheder, både på det enkelte museum og på tværs af samlinger, ikke selv er organiseret efter en holistisk logik. Ved antologiens strukturering i tre hoveddele gives læseren en nogenlunde ensretning under de tre overskrifter, men den dialog og stringens på tværs af bidragene, der havde gjort den til et fuldendt værk, mangler simpelthen. VAERK er som et puslespil, hvor alle brikker ligger med 7 cm mellemrum og et par stykker vender på hovedet. Der er tydelige indikationer på et samlet billede, og der er mange fundamentale og principielle diskussioner, der går igen på tværs af artiklerne. Denne anmelder ser særligt en modstand mod deaccession, som det underliggende tema i VAERK. Dette er muligvis ikke tilsigtet af forfatterne og redaktionen, og det kunne de have styret ved at skrive den syntese, læseren selv bliver nødt til at fremdyrke. Det havde styrket VAERK væsentligt, om redaktionen havde samlet puslespillet for læseren.

Undertegnede er kritisk over for det grundlæggende greb i VAERK og synes at fornemme en overvejende politisk opposition mod deaccession. Politisk, fordi denne opposition nærmest ikke udfordres og slet ikke udfoldes. I en verden med ubegrænsede ressourcer af alle typer ville man selvfølgelig gemme alt. Men sådan fungerer verden ikke. Foretager man ikke de svære valg på museerne, ender man med at behandle hele kulturarven stedmoderligt: Alt kommer til at gå i gradvist forfald, fordi man fraskriver sig ansvaret for at prioritere og bevare det, man faktisk har kapacitet til at bevare. Måske bør museerne ændre fokus fra det *potentielt tabte* og i stedet skelne mellem, hvad der er *umisteligt*, og hvad der er *beklagelige, men nødvendige, tab*. Opfordringen er muligvis unødigt polemisk, men overvejelsen brillerer ved sit fravær i VAERK. Hvis ikke dette konkrete spørgsmål, så i hvert fald dets foranledning: Kan vi tillade os at betragte samlingerne som osteklokker og insistere på deres ret uden refleksion over det omkringliggende, samtidige samfund?

Denne anmelder savner altså virkelig en konklusion på VAERK. Det er imidlertid ikke udelukkende en dårlig ting. Det må tolkes som en implicit ros, når anmelderen krævende og frembrusende ønsker sig mere af forfatterne. Havde VAERK været uvedkommende eller fagligt uforankret, havde anmelderen i stedet smækket bogen sammen. For til syvende og sidst er VAERK et inspirerende, grundigt, samlingsnært

og – for denne anmelder – provokerende arbejde. Det sidste var nok ikke deres mening. VAERK er et værk, der både begejstrer og fornøjer, og det burde være *required reading* for alle med samlingsinteresse og -ansvar. Undertegnede håber, at vi kommer til at se meget mere museumsforskning af denne type. Museernes samlinger er en enorm kilde til forskning og formidling, og forskning i helhederne og krydspunkterne i disse samlinger er interessant, komplekst og aktuelt. Folkene bag VAERK skal have applaus for at omsætte et meget praksisorienteret, tværinstitutionelt samlingsprojekt til en forskningsantologi. Det har været et komplekst arbejde; og når man så modtager undertegnede anmeldelse, kan man se, at utak vitterlig er verdens løn. Lad mig derfor afslutte med de ord, jeg sidder tilbage med, når al kritikken er leveret: VAERK er et begejstrende stykke arbejde. Mere af den slags!

FREDERIK LYNGE VOGNSEN
MUSEUMSINSPEKTØR, PH.D.
MUSEUM SØNDERJYLLAND
FLVO@MSJ.DK